

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172 No'lu *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* Nüshasındaki Gezegen ve Melek Tasvirleri*

Hayrunnisa Turan**

Öz

Bu çalışmada Kazvî'nin kozmografya ve coğrafyaya dair eseri *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'in Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172 numarada kayıtlı nüshasındaki, farklı konularda ele alınmış çok sayıda minyatür arasından Ulviyyât (Ayüstü âlemi) başlıklı bölümde bulunan gezegen ve melek tasvirleri incelenmektedir. 1501 tarihli bu nüshada toplam 5 gezegen ve 6 melek tasviri yer almaktadır. Gezegen tasvirleri Kamer (Ay), Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Âfitab (Güneş) ve Zuhâl (Satürn)'den müteşekkil olup, melek tasvirleri Cebrail, Mikail, Azrail, Hamele-i Arş, Kirâmen Kâtibîn ile Hârût ve Mârût'tan ibarettir. Eserin Ulviyyat bölümünde bahsi geçen gezegen ve melek tasvirlerinin dışında herhangi bir tasvir yer almadığı için bu semâvî varlıkların tamamının bu çalışma kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür. Bir yandan tasvirlerin genel ve dönem özellikleri vurgulanırken diğer yandan benzer konular ihtiva eden ve farklı dönemlere ait başka eserlerdeki gezegen ve melek tasvirleriyle mukayeselere de yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Minyatür, Acâibü'l-Mahlûkât, Gezegen, Melek, Ulviyyât

Planets and Angels Depictions in *Ajâ'ib Al-Makhlûqât Wa Gharâ'ib Al-Mawjûdât* Copy of Suleymaniye Library Fatih 4172

Abstract

The Superlunar Sphere part of the cosmological and geographical work *Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Gharâ'ib Al-Mawjûdât* by Qazwî, which is one of the numerous miniatures about various subjects in the Suleymaniye Library's Fatih 4172 copy, contains depictions of planets and angels that are the subject of this study. There are total depictions of 5 planets and 6 angels in this manuscript, In addition to pictures of planets like the Moon, Mercury, Venus, the Sun, and Saturn, there are also representations of angels like Gabriel, Michael, Azrael, Bearers of the Throne, al-Kirâm al-Kâtibîn, Hârût, and Mârût. All of these heavenly beings are thought to be eligible for research in this study since, except for the depictions of the aforementioned planets and angels, the Superlunar Sphere section of the book has no other images. On the one hand, the images are highlighted with general and historical characteristics; on the other hand, some comparisons with other representations of planets and angels from various works with related subjects and from various periods are made.

Keywords: Miniature, Ajâ'ib Al-Makhlûqât, Planet, Angel, Superlunar Sphere

* DOI: 10.16971/vakiflar.1014967

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2021 / October 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2022 / October 2022

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü; Samsun-TÜRKİYE;

e-posta: hayrunnisa.cakmakci@omu.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8251-8556>

Giriş

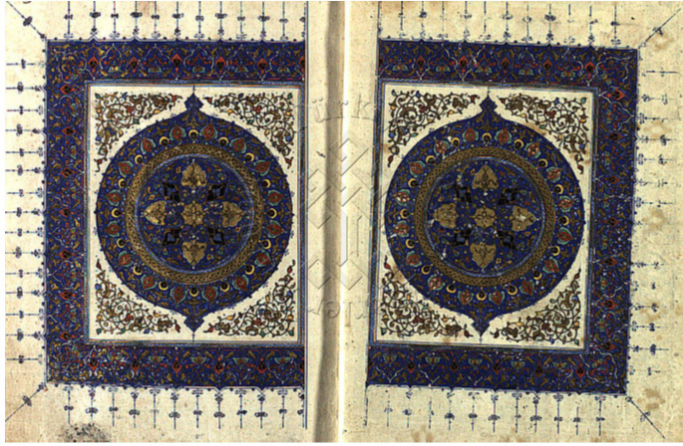
Kazvî'nin (ö. 1283) Aristo (M.Ö. ö. 322), Câhiz (ö. 869) ve Tûsî (12. yy)'nin benzer konulu eserlerinden istifade ederek hazırladığı, coğrafya ve kozmografya ile ilgili harikalar, görülmemiş ve duyulmamış garip şeyler hakkındaki eseri *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'in Arap, İran ve Türk edebiyatında çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Bunlar arasında minyatürlü nüshalar da önemli bir yer teşkil etmektedir. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çeşitli İslam coğrafyalarında ortaya konduğu bilinen minyatürlü *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshalarının en erken tarihlisi 1280'de bizzat Kazvî tarafından kaleme alınmış olup Münih Staatsbibliothek'te (MSS cod. arab. 464) yer almaktadır. Doğal harikalara ilişkin tasvirler içeren erken tarihli minyatürlü *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshalarının okuyucuyu Allah'ın yarattıkları hususunda daha bilinçli hale getirecek şekilde düzenlendiği düşünülmektedir (Berlekamp, 2011: 1, 15, 46). Eserini dört mukaddime, iki makale ve bir hatime üzerine tertip eden Kazvî, mukaddime bölümünde acâib, garîb, mahlûkât ve mevcûdât kelimeleri hakkında bilgi vermekte, birinci makaledeki ulviyyât (ayüstü alemi) kapsamında felekler, gezegenler, burçlar ve meleklerin durumunu izah ederek zamanla ilgili kavramlara değinmekte, süfliyyât (ayaltı alemi) ile ilgili ikinci makalede ise anâsır-ı erbaa (dört unsur), denizler, adalar, kuyular, madenler, nebatlar, ağaçlar, hayvanlar, insanlar, cinler, devler, kuşlar ve sürüngenler hakkında açıklamalarda bulunmakta, son olarak hatime bölümünde denizlerin ve karaların acâibinden bahsetmektedir (Kut, 1988: 315).

Bu çalışma kapsamında incelenen minyatürlü nüsha 16. yüzyıl başına tarihlenmekte olup Farsça kaleme alınmıştır. Bu döneme ait nüshaların da iki, üç yüzyıl öncesiyle aynı işlevi gerçekleştirerek eğitimi halkın doğal yaşam bilimi konusundaki merakına cevap verdiği anlaşılmaktadır (Rührdanz, 2003: 40). Kazvî'nin eserindeki ulviyyât başlıklı birinci makalenin süfliyyât başlıklı ikinci makaleye kıyasla oldukça küçük hacimli olduğu bilinmektedir. Eserin çeşitli nüshalarındaki ulviyyât bölümünde semâvî varlıklar olarak gezegenlerin yanı sıra takım yıldızlar ve burçlarla ilgili tasvirlerle de rastlanmakla beraber, bu çalışmada incelenen nüsha sadece gezegen tasvirlerini ihtiva etmektedir. Benzer şekilde çeşitli nüshaların ulviyyât bölümlerindeki melek tasvirleri arasında sürekli ayakta duran, rûkû ya da secde eden melekler ile semâvâtın melekleri gibi farklı melek tasvirleriyle de karşılaşılmakla beraber, incelenen nüshada dört büyük melekten İsrâfil hariç üçü, Hamele-i Arş, Kirâmen Kâtibîn ile Hârût ve Mârût adındaki meleklerin tasvirleri gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu nüshanın ulviyyât bölümündeki tasvir dağarcığı yalnızca bahsi geçen semâvî varlıklarla sınırlıdır. İncelenen eserin süfliyyât bölümünde ise farklı konularda toplam 101 adet tasvir bulunmakta olup, bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacağından söz konusu tasvirler farklı çalışmalarda incelenmek üzere bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Süfliyyât bölümünde yer alan, bazı adalarda yaşamış insanlar ve tuhaf yaratıklar, çeşitli coğrafyalardaki cinler, devler, kara ve deniz hayvanları, kuşlar ile tarihi hadiselerle ilgili tasvirlerle dair konu başlıkları ve varak numaraları Tablo 1'de sunulmuştur.

Eserin ulviyyât hakkında bilgi veren birinci makalesinde tasvirine yer verilen semâvî varlıklardan Kamer, Utarid, Zühre, Âfitab ve Zuhâl gezegenleriyle Cebrail, Mikail, Azrail, Hamele-i Arş, Kirâmen Kâtibîn ile Hârût ve Mârût isimli melekler bu çalışma kapsamında incelenmektedir. Kazvî'nin eserinde karşılaşılan astronomi ve astrolojiye ilişkin bilgi ve tasvirlerle Sûffî'nin *Kitâbu Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite* (1009), Sivâsî'nin *Dakâiku'l-Hakâik ve Mûnisü'l-Avârif* (1272) ile Birûnî'nin *Kitabü't-Tefhîm li Evâil Sinaati't-Tencîm* (1286) isimli erken tarihli eserlerinde de rastlanmaktadır (Tanındı, 1981: 72). *Acâibü'l-Mahlûkât* kitabının gökyüzündeki gezegenler ve yıldızlar hakkında bilgilere yer verilen bölümünde bilhassa Abdurrahman es-Sûffî (ö. 986)'nin *Kitâbu Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite* isimli eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır (Sarıkaya, 2019: 19).

1. Eserin Genel Tanımı ve Fiziksel Özellikleri

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172¹ numarada kayıtlı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* nüshası hattat Muhammed el-Bakkal tarafından H. 906 (M. 1501) yılının Şevval ayında istinsah edilmiştir. Talik hatla Farsça yazılan eser 338 varaktan oluşmakta olup, 254x173 ve 165x95 mm ölçülerindedir. Eserin kaleme alındığı tarihin de işaret ettiği üzere eserdeki mevcut tezhip ve minyatürler Timurlu dönemi Herat üslubunun özelliklerini taşımaktadır. Eserin kenarsuyu tezhipli takdim sayfası minyatürlerinde Hz. Süleyman'ın divanı konusu işlenmiştir. Lacivert renk sade tıgılı ve beyaz iplikle paftalara ayrılmış lacivert zeminli kenarsuyunda altın, limonküfü ve kırmızı rûmîlerin oluşturduğu kapalı alanlar altın, siyah ve kırmızı renklidir. Takdim sayfasının akabinde karşılıklı iki sayfa halinde dairesel şemseli zahriye tezhibine yer verilmiştir. Her iki zahriye sayfası da Timur Devri'nde çok tercih edilen (Özcan, 2009: 292), alt ve üst kısımlarından uzatılarak mekik formu verilmiş daire biçimindedir (Resim 1). Rûmî grubu motifler ve zencerekle arasuyu ile desenlendirilmiş şemselerin yanı sıra köşebentler ve dış pervazda da sarmal rûmîlere yer verilmiştir. Gerek şemse gerekse dış pervazda zemin rengi lacivert olup, rûmîler için altın ve limon küfü, aralara yerleştirilen küçük tomurcuk ve yaprak motiflerinde ise turuncu, sarı, mavi ve yeşil renkler tercih edilmiştir. Benzer motiflerin kullanıldığı sade tıgılı ve lacivert zeminli serlevha tezhiplerinde, alt ve üst kısımlarda beyaz renk kûfî başlıklar yer almaktadır. Koltuk tezhipleriyle sınırlandırılan serlevha metni her iki sayfada 9 satırdan oluşmaktadır (Resim 2). Serlevha sayfalarının ardından eserin metin kısmı 19 satırlık varaklar halinde düzenlenmiştir. Metnin genelinde siyah mürekkep kullanılmışken bölüm başlarında mavi, özel isim ve başlıklarda kırmızı mürekkep de tercih edilmiştir. Eserde yer alan çeşitli konularda ele alınmış 112 minyatürden 11 tanesini gezegen ve melek tasvirleri oluşturmaktadır. Genel anlamda basit kompozisyonlara ve canlı renklere sahip, zarif figürlerin kullanıldığı, kompozisyonu tamamlayıcı unsurlar olarak da Uzakdoğu etkili motiflere yer verilen minyatürler Herat üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Son olarak eser hükümdarın av sahnesi konulu hatime sayfası minyatürleriyle nihayetlendirilmiştir. Eserin kahverengi cildi beyzi formdaki müşebbek şemse ile köşebentlere ve yaldızlı zencereğe sahiptir.

Resim 1. Eserin zahriye tezhibi

1 Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4171 numarada kayıtlı 1422 tarihli *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* nüshası da benzer şekilde Timurlu Dönemi Şiraz üslubunun özelliklerini yansıtan minyatürler ihtiva etmektedir. Bu nüshanın Ulviyyât bölümündeki minyatürler, gezegenlerden Kamer, takımyıldızlardan Dübbü'l-Asgar, Dübbü'l-Ekber, Tinnîn, Keykâvus, Avva, Feke, Câsî, Şelyak, Decace, Siyavuş, Havva ve Hayye, Ukab, Kat'atü'l-Feres, Feres-i A'zam, Mer'etü'l-Müselsele, Müselles ve Kitus, burçlardan Hamel, Sevr, Tev'emeyn, Seretan, Esed, Azra, Mizan, Akreb, Râmî, Cedî, Sâkibü'l-Mâ ve Hût şeklindedir.

Resim 2. Eserin serlevha tezhibi

2. Eserin İçeriği

Eserde asıl metin 6a-10a sayfalarında bildirildiği üzere iki makale şeklinde düzenlenmiştir. İlk makale diğerine göre oldukça kısa tutulmuştur. Birinci makale ulviyyât hakkında olup on üç nazardan oluşmaktadır. Birinci nazar, Kamer (Ay) feleği hakkında olup dört fasıla ayrılmıştır. 1. fasıl Kamer feleğinin acâyibi, 2. fasıl Kamer'in nurunun fazlalığı ve eksikliği, 3. fasıl Kamer'in husufu (ay tutulması), 4. fasıl Kamer'in havassı (özellikleri) hakkındadır. İkinci nazar, Utarid (Merkür) feleği hakkında olup iki fasıldan oluşur. 1. fasıl Utarid feleğinin acâyibi, 2. fasıl Utarid'in havassı hakkındadır. Üçüncü nazar, Zühre (Venüs) feleği hakkında olup iki fasıldan oluşur. 1. fasıl Zühre feleğinin acâyibi, 2. fasıl Zühre'nin havassı hakkındadır. Dördüncü nazar, Âfitab (Güneş) feleği hakkında olup üç fasıldan oluşur. 1. fasıl Âfitab'ın acâyibi, 2. fasıl Âfitab'ın küsufu (güneş tutulması), 3. fasıl Âfitab'ın havassı hakkındadır. Beşinci nazar, Merih (Mars) feleği hakkında olup iki fasıldan oluşur. 1. fasıl Merih'in acayibi, 2. fasıl havassı hakkındadır. Altıncı nazar, Müşterî (Jüpiter) feleği hakkında olup, iki fasıldan oluşur. 1. fasıl Müşterî'nin acayibi, 2. fasıl havassı hakkındadır. Yedinci nazar, Zuhâl (Satürn) feleği hakkında olup, iki fasıldan oluşur. 1. fasıl Zuhâl'in acayibi, 2. fasıl havassı hakkındadır. Sekizinci nazar, sabiteler (sabit yıldızlar, burçlar) hakkında olup, dört fasıldan oluşur. 1. Fasıl sabitelerin acayibi, 2. fasıl ikinci yıldızların şekilleri, 3. fasıl Ay menzilleri, 4. fasıl burçlar feleği hakkındadır. Dokuzuncu nazar, felekler feleği hakkındadır. Onuncu nazar, semavî ruhlar hakkında olup, iki fasıldan oluşur. 1. fasıl feleğin hakikati, 2. fasıl meleklerin çeşitleri hakkındadır. On birinci nazar, zaman hakkında olup 3 kavilden oluşur. 1. kavil zamanın hakikati, 2. kavil kutlu günler, 3. kavil günlerin faziletleri ve havassı hakkındadır. On ikinci nazar, aylar hakkında olup üç fasıldan oluşur. 1. fasıl Arabî aylar, 2. fasıl Rûmî aylar, 3. fasıl Fârisî aylar hakkındadır. On üçüncü nazar, mevsimler hakkındadır.

Eserin ikinci makalesi süfliyyât hakkında olup beş nazar ve çeşitli fasıl, kavil ve kısımlardan oluşmaktadır. Bu bölümler yerküre, anâsır, kevn u fesad (oluş ve bozuluş), ateş küresi, hava küresi, bulut ve yağmur,

rüzgarlar, ra'd u berk (gök gürültüsü ve şimşek), kavs u kuzah (gökkuşağı), su küresi, yerden çıkan sular, denizdeki acayip haller, Bahr-i Muhît (Büyük Okyanus) ve Sîn, Hind Denizi ve ondaki acayip hayvanlar, Farisî Denizi (Basra Körfezi) ve ondaki acayip hayvanlar, Bahr-i Kulzüm (Kızıldeniz) ve bu denizdeki hayvanlar, Zenc Denizi ve bu denizdeki hayvanlar, Mağrib Denizi ve bu denizdeki hayvanlar, arz küresi, yedi iklim, zelzele, dağlar, nehirler, pınarlar, eserler ve acayibi, madenler, altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, taşlar, nebatat, ağaçlar, hayvanlar, insan, nefis-i natika, ahlak, nutfenin halleri, gıdalanması, erkeklik ve dişiliğin sebebi, insanın azaları, Arap, Fars, Rum, Türk, Hindu, Zenci, Berber kavimler, çiftçilik, çobanlık, avcılık, hesap, yazı, şiir, mûsiki, tıp, kadın ve erkek kusurları, tılsımlar, çeşitli sanatlar, iblisler, şeytanlar, cinlerin acayip hikayeleri, hayvanlar ve kuşların hakikat ve havassı vs. konularda çeşitli bilgiler içermektedir.

3. Eserdeki Gezegen, Melek Tasvirleri ve Benzer Örnekler ile Mukayesesi

Eserin ulviyyât bölümünde yer alan semâvî varlıklardan gezegen ve melek tasvirlerine 17b-45b sayfa aralığında rastlanmaktadır. Eserde zikredilen toplamda yedi adet gezegenden Müşterî ve Merih'in tasvirlerine yer verilmemiş olup, tasviri gerçekleştirilen gezegenler Kamer, Utarid, Zühre, Âfitab ve Zuhâl'dir. Eserdeki melek bahsinde ise "Semâvâtın Sakinleri" başlığı altında sırasıyla Hamele-i Arş, Rûh, İsrâfil, Cebrail, Mikail, Azrail, Semâvâtın Melekleri, Kirâmen Kâtibîn ile Hârût ve Mârût isimli feriştehler (melekler) zikredilmiş olup, Rûh, İsrâfil ve Semâvâtın Melekleri dışındaki meleklerin tasvirleri yapılmıştır. Gezegen ve meleklerin tamamı koyu mavi zemin üzerinde kişileştirilerek sade kompozisyonlarla resmedilmiştir.

Eserdeki minyatürleri mukayese etmek amacıyla çalışmaya dahil edilen diğer minyatürlerin tamamı Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* (AMGM) isimli eserinin farklı dönemlerde kaleme alınmış nüshalarına aittir. Kıyaslama için seçilen örneklerde 1280 tarihli en erken nüshadan başlayarak 14. ve 15. yüzyıldan örnekler sunulup, ilgili tasvirlerle mevcut nüsha tasvirleri arasındaki etkileşimin boyutları ortaya konmaya çalışılmış, 16. yüzyıl sonlarına ve 18. yüzyıla ait örneklerle de ikonografik detaylarda devamlılığın mevcut olup olmadığı, gelenekte oluşan benzerlik ya da farklılıklar hakkında fikir vermek istenmiştir.

Kazvî'nin eserinin bu çalışmada incelenen nüshasında, aynı kütüphanedeki Farsça bazı nüshalarla (Fatih 4171, Laleli 1991) da benzer şekilde gezegenlerin sûret özellikleriyle ilgili açıklamaya rastlanmakta, her bir gezegene ilişkin yapılan açıklamaların astronomik mahiyetlerine yönelik gerçekleştirildiği anlaşılmakta olup, mevcut bilgiler arasında gezegenlerin yüzey ölçümleri, diğer gezegenlerle ilişkileri, devirlerini hangi yönlerde ve ne kadar günde tamamladıkları, kaç felekten oluştuğu, ışıklarının eksiklik ve ziyadeliği, iklim, coğrafya, insan, hayvan, bitki, maden tabiatları üzerindeki tesirleri gibi hususlardan bahsedilmektedir. Bu bilgiler tasvirlerle doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişkili bulunmadığından, makale hacmini fazladan arttırabileceği düşüncesiyle bu çalışmada gerekli görülen bazı ayrıntılar dışında metin kısımlarından alıntı yapılmamıştır. Tûsî'ye ait *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* metninin Türkçe çevirisinde gezegenlerin sûret özelliklerine dair kısa bilgiler de yer aldığı tespit edilmişken, Kazvî'nin metni bu yönüyle farklılık arz etmektedir. Bu noktadan hareketle incelenen nüshada yer alan gezegen tasvirlerini, nakkaşın metin içeriğinden değil de Antik dönemden² itibaren süregeldiği bilinen geleneğin

2 Yunan bilgini Batlamyus (ö. 165)'ün kaleme aldığı *Almagest* isimli astronomi ve astroloji konulu eserde yıldızların gökyüzündeki görüntüsü olarak tasavvur edilen insan ve hayvan figürleri ile nesnelere şekillerine de değinilmiştir. İslam kitap sanatlarında takımı yıldız ve burç tasvirlerine sahip en erken tarihli eser olarak bilinen Sufî (ö. 986)'nin *Suveru'l-Kevâkibi's-Sâbita* isimli eserinde de Batlamyus'un bahsi geçen eseri temel alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kundak (2011: 23-55).

tesiriyle şekillendirdiği düşünülmektedir. İncelenen nüshanın melekler bahsinde de benzer şekilde tasvirlerle dolaylı olarak ilişki kurulabilecek şekilde meleklerin kanat sayıları hakkında bilgiye rastlanmakla beraber, bahsi geçen bilgiler büyük ölçüde meleklerin görevleri ve bazı kıssalardaki konumlarına ilişkindir. Farklı Acâibü'l-Mahlûkât nüshalarında da sûret özellikleriyle bağlantılı olarak meleklerin kanatlarına dair bilgiler yer almakla beraber, bu bilgiler tasvirlerle doğrudan ilişkili değildir.

En erken tarihli Münih nüshasında da resmedildiği üzere gezegenlerin genel anlamda geleneksel astrolojik ikonografiye göre tasvirleri gerçekleştirilmektedir. Merkür'ün oturur pozisyonda bir katip, Venüs'ün bir kadın müzisyen, Mars'ın bir elinde kılıç diğer elinde kesik baş tutan bir adam, Jüpiter'in yaşlı ve bilgili bir adam, Satürn'ün elinde balta taşıyan koyu tenli bir adam suretinde betimlendiği örneklerde dönemsel olarak elbise ayrıntıları, duruş ve yüz ifadeleri değişmekle beraber ikonografik unsurların tekrar ettiği anlaşılmaktadır (Carboni, 2015: 18). Hassaten gezegenlere ilişkin genel ikonografik betimlemelerin oluşumunda her bir gezegenle özdeşleştirilen çeşitli vasıfların büyük ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim bir Acâibü'l-Mahlûkât nüshasındaki "Ve ol ki derler, Zuhâl pîr sûretindedir bir elinde bıçak ve bir elinde bir kesik baş asılıdır. Ve dahi derler ki Zühre avrat sûretinde kucağında barbût (ud) var. Kim gördü ki Zühre barbût çalar yâ Zuhâl ağlar?" ifadesiyle, acâyip olan şeylere insanların inanmakta zorluk çekeceğine işaretlerle her ne kadar yıldızlar gerçekte mevcutsa da sûretlerinin yakıştırmakla gerçekleşen zanniyattan ibaret olduğu ve tahkîkî söz içermediği vurgulanmaktadır (Sarıkaya, 2019: 25, 26, 150). Melek tasvirlerinde de benzer şekilde birbirleriyle çok yakınlık arz eden rengarenk kanatlara sahip insan görünümlü figürlerle karşılaşmakta, İsrâfil'in suru gibi belirgin bir ikonografik unsurun dışında sıra dışı ayrıntılara yer verilmediği görülmektedir. Genel anlamda Acâibü'l-Mahlûkât metinlerinde gezegenlerin ve meleklerin sûret özelliklerine son derece sınırlı bir temas söz konusuysa da, konunun gezegenler özelinde daha ziyade konum, mesafe, miktar vb. astronomik mahiyette ele alınması, melekler özelinde ise görevleri ve çeşitli kıssalardaki varlıkları hususunda kendilerinden kısaca bahsedilmiş olması da tasvirlerin oluşumunda metin içeriğinin değil ikonografik geleneğin esas alındığının göstergesidir.

Eserin 22b sayfasında genel ikonografiye uygun biçimde, Âfîtab'ın melik-i kevâkib (gezegenlerin hükümdarı), Kamer'in vezir, Utarid'in kâtip, Merih'in sahib-i ceş (ordu sahibi), Müşteri'nin kadı, Zuhâl'in sahib-i hazâin (hazinelere) ve Zühre'nin hizmetkâr-ı eflâk olduğu bildirilmektedir. Çeşitli mesleklerle ve sanatlara sahip olduğu bilinen yedi gezegene dair tasvirlerde de Zuhâl'in hazinedar, Müşteri'nin kadı, Merih'in serasker, Şems'in cihan sultanı, Zühre'nin çalgıcı ve besteci, Utarid'in kâtip, Kamer'in ise Şems'in veziri ya da kaimmakamı (And, 2010: 361) olma durumlarıyla ilişkili ayrıntılar ön plana çıkarılmaktadır.

Eserin 16b-18b sayfalarında Kamer feleğinden bahsedilerek, 19a-20b sayfalarında kamerin havassı hakkında bilgiye ve 17b sayfasında Kamer feleği tasvirine yer verilmektedir (Resim 3). Güneş'e nispetle "küçük nurlu" olarak adlandırılan Ay'ın cismi küre biçiminde ve parlaktır. Kamer'in hâkim olduğu vakitlerde sefere çıkmak, ticaret, şirket, mektup ve haber göndermek hoş karşılanmaktadır (Erzurumlu, 2013: 132, 133, 145). Kamer'in sureti, iki kanatlı, başında tacı bulunan bir yiğit suretine benzetilmiştir (Sarıkaya, 2019: 139). Kamer'e ilişkin tasvirlerde büyük ölçüde bağdaş kurmuş vaziyette oturan ve elleri arasında tuttuğu hilalin uçlarını yukarıya doğru kaldıran bir insan figürüyle karşılaşılmaktadır. Bazı örneklerde ise dolunay biçimindeki ay halesinin insan figürünün baş bölgesini tamamen kuşattığı görülmektedir (Resim 4). Eserde sayfa ortasındaki yatay dikdörtgen alana yerleştirilen minyatürde, Kamer'i temsil eden insan figürü bağdaş kurup kollarını iki yana uzatarak oturmakta ve elleriyle uçları yukarı doğru bakan büyük, beyaz bir hilali kavramaktadır. Cepheden görünümlü figürün başı hafifçe yana meyillidir. Siyah saçları üzerinde tacı bulunan, dolgun yanaklı, küçük ağız ve burunlu, çekik gözlü yüz hatlarına sahip zarif figür kırmızı iç elbisesi ile siyah kemerli sarı kaftanla resmedilmiştir. Figürün iki yanındaki boş zemin gümüşî

renkteki dolantı Çin bulutlarıyla doldurulmuştur. Konuya ilişkin ikinci örnek ise 1424 tarihli (Hayashi, 2017: 4702) bir nüshada yer almakta olup, benzer şekilde kolları arasında hilali tutan buradaki Kamer figürünün başı da antropomorfik özellikteki dolunay biçimini yansıtmaktadır.

Resim 3. Kamer feleği tasviri

Resim 4. Kamer tasviri, AMĞM, 1424, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1991, 16b.

Eserin Eserin 20b-21a sayfalarında Utarid feleği ve havassı hakkında açıklamada bulunulmakta ve 21a sayfasında aynı zamanda Utarid feleği tasviri yer almaktadır (Resim 5). Eserde müneccimlerin Utarid'i uğurluyla uğurlu, uğursuzla uğursuz olması nedeniyle münafık olarak adlandırdıkları bildirilmektedir. Utarid'in vasıfları arasında zekilik, anlayışlılık, yetenek, sezgi, nutuk, kitabet, hesap, dikkat, sanat, hile ve hiyanet bulunmakta olup, bu gezegenin hâkim olduğu vakitlerde nüsha ve mektup yazmak, kitap okuyup okutmak, nakış ve hesap yapmak uygun görülmektedir (Erzurumlu, 2013: 131, 145). Dînî işlere ve ilimlere nispet edilen Utarid tahtta oturarak elinde mushaf tutan zayıf bir kişi şeklinde tasavvur edilmiştir (Sarıkaya, 2019: 146). Fesahat ve belagatin sembolü olarak değerlendirilen Utarid gezegeni "Debîr-i Felek" unvanıyla adlandırılarak defter ve kalemlerle tasvir edilmiştir. Minyatürlerde Utarid'in tavus kuşuna binmiş, bir elinde bir yılan (Resim 6) diğer elinde yuvarlak bir tahta bulunan, başında tacı ve sırtında cübbesiyle kürsüde Kur'an okuyan güzel bir genç sûretinde resmedildiği örneklere de rastlanmaktadır (Şentürk, 1994: 152). Eserdeki minyatür sayfa kenarında dikey dikdörtgen bir alan teşkil etmektedir. Minyatürün merkezine profilden görünümüyle yerleştirilen Utarid figürü sakallı, beyaz sarıklı ve siyah cübbeli genç bir erkektir. Yatık vaziyetteki dizi üzerine oturan figür, kalkık durumdaki dizine yerleştirdiği uzun, beyaz kâğıda yazı yazarken resmedilmiştir. Figürün sağında kalemdan, solunda mushaf kutusunu andıran üst üste iki kutu yer almaktadır. Beyaz renkli yığma Çin bulutları kompozisyonu tamamlamaktadır.

Utarid'i tavus kuşuna binmiş vaziyette tasvir eden erken tarihli diğer minyatür istisnai bir örnek teşkil etmektedir. Zira Utarid'in tasvirlerinin çoğunluğu onu, bineksiz olarak çeşitli pozisyonlarda oturan ve elinde mushaf ya da kalem ve kâğıt taşıyan bir erkek görünümünde kişileştirmektedir. Buradaki tasvirde Utarid sağ elinde siyah renkli bir kitap taşırken, sol eliyle yine siyah renkli ve düğümlü gövdeye sahip bir yılanı kavramaktadır. Minyatüre dair dikkat çekici bir diğer husus da yalnızca Utarid'i temsil eden erkek figürünün değil üzerine bindiği tavus kuşunun da başının etrafını altın yaldızlı dairesel halenin kuşatmasıdır. Tasvirde sıra dışı biçimde tavus kuşunun kullanılması ve tavus kuşunun yanı sıra siyah kitap ve siyah yılanın bir arada resmedilmesi dolayısıyla bu oluşumda Yezidi inancının etkisinin bulunabileceği de öne sürülmüştür³. Ayrıca Birûnî'nin 1029 yılında kaleme aldığı eseri Kitabü't-Tefhîm li Evâil Sinaati't-Tencîm'in, gezegenlerin sûretlerine ilişkin açıklamaların yapıldığı bölümünde de Utarid'e dair söz konusu unsurların ifade edilmesine rastlanmaktadır (Carboni, 2015: 57). Birûnî'nin eserinde Utarid'den, tavus kuşu üzerinde oturmuş, sağ elinde bir yılan ve sol elinde okumakta olduğu levha bulunan bir genç olarak bahsedilmektedir (Birûnî, 1934: 253). Utarid'in Yunan ve Roma mitolojisindeki karşılığı olan Hermes (Merkür)'in en önemli atribülerinden birinin, üzerinde çift yılan sarılı asa olması dolayısıyla tasvirde Utarid'in elinde taşıdığı yılanın bu mitsel kökenle bağlantılı olabileceği de düşünülmektedir (Carboni, 2015: 59). Benzer şekilde tavus kuşunun da Hermes'e ilişkin mitlerde yer aldığı bilinmektedir. Efsaneye göre baş tanrı Zeus'un çapkınlıklarına son vermek üzere sevgili karısı Hera tarafından görevlendirilmiş yüz gözlü bir dev olan Argos, Zeus'un yönlendirmesiyle Hermes tarafından öldürülür. Sadık hizmetkârı Argos'un ölüm haberini alan Hera, kendisinin en önemli atribüleri arasındaki tavus kuşunun kuyruğuna, anısını sonsuza dek yaşatmak üzere Argos'un gözlerini nakşeder (Bayladı, 2002: 85). İsrailiyat kaynaklı olmakla beraber peygamberler tarihine ilişkin İslam literatüründe yılan ve tavus kuşunun, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulmalarına vesile olan hayvanlar olarak anılması konu bağlamında önem arz etmektedir. Cennetten kovulma hadisesiyle ilgili minyatürlerde de kompozisyonun bir köşesine yerleşti-

3 Tasvirin Yezidilikle bağlantısı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Carboni (2015: 59-67).

rilen tavus kuşu ve yılan tasvirlerine ya da Hz. Havva'nın tavus kuşuna, Hz. Adem'in de yılanı (ejderha) binerken tasvir edilmesine rastlanmaktadır⁴. Bu noktadan hareketle Utarid'in vasıfları arasında bulunan hile ve hıyanet kavramlarıyla da ilişkili olarak tasvirde tavus kuşu ve yılanın kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Gezegenlerin çeşitli biçimlerde kişileştirilmesinde Antik dönem eserlerinin ve mitlerinin de etkisi göz önünde bulundurulduğunda konuya ilişkin farklı yorumlar sunmak mümkündür.

Resim 5. Utarid feleği tasviri

Resim 6. Utarid tasviri, AMĞM, 14. yy?, British Library Or. 14140, fol. 8r.
(Carboni, *The Wonders of Creation and the Singularities...s. 57*)

4 Konuya ilişkin minyatür örnekleri için bkz. Turan (2015: 265, 272, 285, 296, 311, 327, 338, 348), Milstein vd. (1999: Fig. 2, 40, 48), Farhad ve Bağcı (2009: 99, 101).

Eserin 21b-22a sayfalarında Zühre feleği ile havası hakkında bilgiye yer verilmekte ve saadeti Müşteri'den geride olduğu için müneccimler tarafından sa'd-ı aşgar (en küçük mutluluk) olarak anılması yanı sıra eğlence, müzik ve neşenin Zühre'ye izafe edildiği bildirilmektedir. Ayrıca Zühre'nin hâkim olduğu vakitte evlenen kadın ve erkekler arasında ülfet ve muhabbetin oluşacağı da belirtilmektedir. Zühre feleği tasviri ise 21b sayfasında bulunmaktadır (Resim 7). Zühre'nin vasıfları arasında yumuşaklık, sevgi, sevecenlik, ferah, oyun, zenginlik, cinsel güç ve güzel yaratılış bulunmakta olup, bu gezegenin hâkim olduğu vakitlerde sohbet etmek, hoş söz ve güzel ses dinlemek tavsiye edilmektedir (Erzurumlu, 2013: 127, 145). Eğlenceye, neşeye, sevgiye yönelik etkisiyle kadın özellikleri gösteren Zühre gezegeninin müzik gibi sanatlara ve hayali işlere yatkın olduğu bilinmektedir (And, 2010: 358). Latif tabiatlı güzel kız şeklinde tasavvur edilen Zühre avratlara, bezeklere, libasa, hoş kokulara, ırmaklara, ney çalmaya ve aşka nispet edilmektedir (Tûsî, 2012: 49a). Minyatürlerde genellikle ud, kopuz ve çeng (Resim 8) gibi mûsiki aletlerinden birini çalan bir kadın figürü şeklinde resmedilmektedir. Eserde yer alan minyatür, metin arasında dikey dikdörtgen alana sahiptir. Bağdaş pozisyonunda oturmuş, yeşil elbiseli, siyah saçlı ve başında tacı bulunan zarif bir kadın sûretindeki Zühre, kolları arasındaki udu çalarken resmedilmiştir. Kompozisyonu sağ taraftan gümüşî renkli iki dolantı bulut tamamlamaktadır. Konuya ilişkin geç tarihli diğer örnekte ise benzer şekilde taçlı kadın figürünün çeng çaldığı görülmektedir.

Resim 7. Zühre feleği tasviri

Resim 8. *Zühre tasviri, AMGM, 1701, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk. 5355, 16b.*

(Başkan, "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde...", s. 93)

Eserin 22a-23b sayfalarında gezegenlerin en büyüğü olan ve münecimler tarafından gezegenlerin meliki denilen Âfitab feleği hakkında bilgi verilmektedir. 23b sayfasının sonunda güneş tutulmasıyla ilgili fasıl başlıyorsa da devamındaki birkaç sayfa eksik olup bu sayfalarda muhtemelen Merih ve Müşteri gezegeni hakkında da bilgi verilmektedir. 24a olarak numaralandırılan sayfada ise doğrudan Zuhâl feleği ile metin devam etmektedir. Âfitab feleği tasviri eserin 22a sayfasında yer almaktadır (Resim 9). Bütün yıldızların en meşhuru, en nurlusu ve en büyüğü kabul edilen Güneş'in vasıfları arasında kuvvet, şiddet, kahır, gazap, rağbet, his, incelik, haya ve iffet bulunmaktadır (Erzurumlu, 2013: 120, 123). Minyatürlerde sıklıkla çevresinde sarı, alev gibi huzmeler bulunan büyük, yuvarlak yüzlü bir insan şeklinde tasvir edilen Güneş gezegeni, bazı örneklerde bir aslanın arkasında duran ya da elleriyle iki aslanı kavrayan, dairesel formdaki yüzünün çevresinden ışıklar saçılan bir insan görünümündedir (And, 2010: 357) (Resim 10). Güneş gezegeni ile Aslan burcu astrolojik anlamda yoğun ilişki içerisinde bulunduğundan gerek Güneş gezegeni tasvirlerinde gerekse Aslan burcu tasvirlerinde büyük ölçüde güneş ile tek ya da çift aslanın bir arada resmedildiği görülmektedir. Şîr ü Hûrşîd terkiibiyle de anılan güneş-aslan birlikteliğine yalnızca minyatürlerde değil mimaride ve diğer el sanatlarında da sıklıkla rastlanmaktadır⁵. Eserdeki Âfitab'a ilişkin minyatür sayfa altına yatay olarak yerleştirilmiştir. Profilden, ağız açık biçimde, sola doğru yürür vaziyetteki kahverengi aslan figürünün gövdesi üzerinden yükselen yarım dairesel formdaki ve antropomorfik özellikli güneş sarı, kırmızı renkli şualara sahiptir. Âfitab'ı temsil eden figürün yalnızca siyah saçları, alnının ortasında birleşen uzun siyah kaşları ve çekik gözleri belirgindir. İki yandaki küçük dolantı bulutlar kompozisyonu tamamlamaktadır. Erken tarihli diğer minyatürde ise merkezde bağdaş kurarak oturan, başı dairesel formda ışınal güneşle kuşatılmış insan figürü iki yana uzattığı elleriyle birer aslanı baş bölgesinden kavramaktadır. Altın yaldızın yoğun kullanıldığı bu tasvirde güneş şuaları ve aslanların yanı sıra figürün kaftanında da bu renk tercih edilmiştir.

5 Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Turan (2017: 445-475).

Resim 9. Âfitab feleği tasviri

Resim 10. Âfitab tasviri, AMĞM, 1322, Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami 813, 12b.
(Berlekamp, Wonder, Image, & Cosmos...s. 17)

Eserin 24a sayfası ise Zuhâl feleğinin havassı hakkında olup aynı sayfada Zuhâl feleği tasvirine yer verilmiştir (Resim 11). Eserde müneccimlerin Zuhâl'i, uğursuzluğunun Merih gezegeninden üstün olması nedeniyle en büyük uğursuz (Nahs-ı Ekber) olarak isimlendirdiği ve yıkım, yok olma, gam ve kederin Zuhâl'e izafe edildiği bildirilmektedir. Diğer gezegenlerin hepsinden yüksek bir yer bulan Zuhâl'in, en büyük kutsuz sayılarak uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır (Ahmedî, 2013: 181). Uzak seferler, hile ve zulüm Zuhâl'e nispet edilmektedir (Sarıkaya, 2019: 145). Ahmak, cahil, cimri, kıskanç, yalancı, lanetli, gamlı, tembel, kalın kafa ve zararlı sıfatlarını haiz Zuhâl'in hâkim olduğu vakitlerde hiçbir işe başlamamak hayırlı addedilmiştir (Erzurumlu, 2013: 112, 145). En uğursuz yıldız kabul edildiği için "Nahs-ı Ekber" olarak da adlandırılan Zuhâl, tasvirlerde kazma eylemiyle ilişkili olarak (Tûsî, 2012: 47b) elinde orak ve eğri bir bıçak ya da zulüm ve zaman kavramlarıyla ilişkili olarak timsah ve kum saati taşıyan, bazı örneklerde ise kesik insan başı ile kılıç tutan ve ata binen ihtiyar bir adam görünümüne sahiptir (Şentürk, 1994: 169). Genel itibarıyla çok kollu insan biçiminde resmedilerek her bir kolunda farklı bir nesne taşıyan Zuhâl gezegeni (Resim 11, 12), Hintlilerin yaşadığı iklim bölgesine egemen olduğundan burada yaşayan Hintliler gibi siyah tenli⁶ tasvir edilmektedir. Göğün en yüksekinde bulunduğu için en yüksek hayvan olan fülle de ilişkilendirilerek Zuhâl'in fil binicisi şeklinde resmedildiği örnekler de rastlanmaktadır (And, 2010: 351-352). Ayrıca Zuhâl'in uğursuzluk özelliğinin de siyah tenli resmedilmesinde etkili olduğu düşünülmek-

6 Nizâmî (ö. 1214)'nin *Heft Peyker* isimli mesnevisinde Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gür'un yedi farklı iklim bölgesi padişahının kızlarıyla gerçekleştirdiği evliliklerden bahsedilmektedir. Hikâyeye göre Behram'ın eşlerinin yaşadığı yedi farklı köşkün her biri yedi gezegenin hüküm ve tesirine göre bina olunmuştur. Birinci iklim yani Hint padişahının kızının yaşadığı, Keyvan yani Zuhâl yıldızının hükümünde olan köşk de siyah renktedir ve minyatürlerde de bu şekilde resmedilmektedir (Nizâmî, 2013: 87, 91, 563, 564; Abaza, 2017: 60-62).

tedir. Zira kötülük ve karanlığın sembolü olarak şeytan figürünün de minyatürlerde siyah tenli ve çirkin biçimde resmedildiği görülmektedir (Milstein vd., 1999: 106). Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kararacağını bildiren Zümer sûresi 60. ayeti ışığında da minyatürlerdeki şeytan figürünün adeta iç karanlığının dışa yansımaları şeklinde siyah tenli resmedilişi anlam kazanmaktadır⁷. “Zengîlerden kara Zengî Zuhal’e ta’allukdur” (Göl, 2008: 52) ifadesiyle de Zuhal’in diğer gezegenlerden farklı biçimde siyah tenli oluşuna telmihte bulunmaktadır. Eserdeki Zuhal minyatürü sayfanın üst kısmında dikey dikdörtgen alan teşkil etmektedir. Cepheden ayakta durur vaziyette, yedi kollu, siyah tenli ve kırmızı kaftanlı bir insan sûretinde tasvir edilen Zuhal figürü kompozisyonun tamamına hâkim konumdadır. Kırışmış saç, kaş, sakal ve bıyığıyla yaşlı bir görünüm arz eden Zuhal’in başı üzerinde ve göğsüne doğru uzattığı bir elinde taç bulunmaktadır. Sağ taraftaki üç kolundan biriyle orak, ikincisiyle kâse içinde ateş, üçüncüsüyle irice fare benzeri bir hayvanı kuyruğundan taşıyan Zuhal, sol taraftaki üç kolundan biriyle topuz, diğeriyle buğday başağı ya da ateş ve sonuncusuyla da elek tutmaktadır. Melek tasvirlerinde sıklıkla rastlanan kurdele biçimli uzun kuşak bu tasvirde Zuhal’in belini kuşatarak iki yandan dolantı bulut biçiminde aşağıya doğru sarkmaktadır. Daha erken tarihli diğer örnekteki altı kollu, siyah tenli ve yaşlı görümlü Zuhal figürü ise farklı olarak bağdaş kurarak oturur vaziyettedir. Ayrıca bu örnekte Zuhal’in başı üzerinde taç bulunmazken, sakalları hizasında üç dilimli ve altın yıldızlı tek bir taç resmedilmiştir. Figür sağa ve sola doğru açtığı üçer kolundan beşiyile birer nesne (orak, kürek, hançer, halka ve fare) taşımaktayken bir kolu boş bırakılmıştır.

Resim 11. Zuhal feleği tasviri

⁷ Şeytan figürünün siyah tenli resmedilmesi hususu ve minyatür örnekleri için bkz. (Turan vd., 2020: 72, 73, 94, 96, 98, 100, 102, 106, 108, 110, 112, 118, 120, 123, 125, 128, 130, 132, 134, 138).

Resim 12. Zuhul tasviri, AMĞM, 1424, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1991, 24b.

Eserin 25a-40a sayfalarında burçlar, takımyıldızlar ve ay menzilleri hakkında bilgi verilmektedir. 40a sayfasındaki “12. Nazar Semâvât’ın Sakinleri” başlığı altında meleklerin durumu hakkında bilgi yer almaktadır. 41a sayfasında “Hamele-i Arş melekleri” olan insan, boğa, kartal ve aslan sûretindeki arşı taşımakla görevli melekler zikredilmektedir. Metnin devamında bu meleklerden insan sûretinde olanın insanların erzakına, boğa sûretinde olanın evcil hayvanların erzakına, kartal sûretinde olanın kuşların erzakına ve aslan sûretinde olanın ise yırtıcı hayvanların erzakına aracılık ettiği bildirilmektedir. Ancak burada bu meleklerin tasvirine yer verilmeden aynı sayfanın devamında Ruh ve İsrail isimli melekler zikredilmektedir. Bahsi geçen insan, boğa, kartal ve aslan sûretindeki meleklerin tasviri ise 44a sayfasında “Semâvâtın Melekleri” başlığıyla zikredilen farklı melek türlerinin akabinde 44b sayfasında yer almaktadır.

Eserin 42a sayfasındaki “Cebrail Aleyhisselam” başlığı altında emin-i vahy ve hazin-i kuds olarak zikredilen Cebrail hakkında tasvirle doğrudan ya da dolaylı bağlantısı bulunmayan bazı hadis rivayetlerine ve aynı sayfada resmine yer verilmektedir (Resim 13). Eserdeki melek tasvirleri genel ikonografiye uygun biçimde ve birbirleriyle yakın benzerlik arz eden, büyük, renkli kanatlara sahip insan görünümlü figürler halindedir.

İnsan sûretinde ve kuş kanatlarına benzer kanatlarla tasavvur edilen meleklerin her biri farklı bir hizmettedir. Bütün meleklerin başı kabul edilen dört büyük meleğin (İsrail, Cebrail, Mikail, Azrail) emrine göklerde ve yerde olan meleklerin tamamının itaatkâr ve boyun eğmiş olduğu bilinmektedir. Bu dört melekten biri olan Cebrail aleyhisselam Hak Teâlâ’dan yeryüzündeki peygamberlere selam ve kelam getirmeye vekildir. Altı yüz kanadı, her kanadının yüz saçığı ve her saçığının uzunluğu doğu ile batı arası kadar olan Cebrail’in bütün kanatları değişik renkte nurdandır. Ayakları yerin altında olup öyle kuvvetlidir ki bir saçığıyla dağları un ufak edeceğine inanılmaktadır (Erzurumlu, 2013: 31). Cebrail’in kanatlı oluşuna ilişkin rivayetler, Kur’an-ı Kerim’de “melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler” olarak ifade eden ayetle⁸de uygunluk arz etmektedir (Yavuz vd., 1993: 204). Eserde metin arasındaki dikey dikdörtgen alana yerleştirilen Cebrail tasviri, iki yana açılmış kırmızı kanatlarıyla başında tacı bulunan zarif bir insan görünümündedir. Mor renk iç elbisesi, sarı kaftan ve belinde gri tonlarında uzunca bir kuşağa sahip Cebrail figürünün ayakları çıplakken, elbisesinin uzun yenleri içinde gizlenen elleri ön tarafında birleştirilmiştir. Yaklaşık olarak aynı döneme ait diğer örnekte de benzer şekilde cepheden resmedilmiş, uzun kanatlı ve elleri göğüs hizasında birleştirilmiş bir Cebrail figürü yer almaktayken, farklı olarak buradaki figürün başı taylesanı geriye doğru sarkan bir sarıkle örtülüdür (Resim 14).

8 Fâtr 35/1.

Resim 13. Melek Cebrail tasviri

Resim 14. Melek Cebrail tasviri, AMĞM, 15. yy?, Freer Gallery of Art, fol. 52b

(Badiee, "The Sarre Qazwîni...", s. 111)

Eserin 42b sayfasında Mikail isimli melekten bahsedilerek tüm yaratılmışların erzakiyla ruhların hikmet ve marifetine vekalet ettiği bildirilmektedir. Kâ'b el-Ahbâr'ın rivayetine göre, Allah'ın meleklerden dilediğini bulundurduğu yedinci semadaki bahr-i mescûr⁹ (taşkın deniz) üzerinde Mikail durmaktadır. Metnin

9 "Bahr-i Mescûr" Tûr sûresi 6. ayette de zikredilmektedir.

devamında Mikail'in vasfını ve kanat sayısını Allah'tan başkasının bilmediği belirtilerek aynı sayfada tasvirine yer verilmektedir (Resim 15). Mikail hakkında kısa bilginin yer aldığı bu bölümde tasvirle doğrudan ya da dolaylı olarak alakalı başka bilgiye rastlanmamaktadır. Cüsse itibariyle Cebrail gibi olan Mikail aleyhisselam denizdeki meleklerin vekilidir. Yere inen her yağmur Mikail'in reyî ve tedbiriyedir. Çünkü bu görev ona verilmiştir (Erzurumlu, 2013: 31). Eserde, Cebrail figürüyle benzer şekilde dikey dikdörtgen alanda iki kanatlı, başı taçla örtülü bir insan görünümünde resmedilen Mikail tasviri Cebrail'den farklı olarak hafif sola dönük halde dizleri üzerinde oturur vaziyettedir. Ayrıca Mikail'in belirgin biçimde tasvir edilen ellerinden biri işaret edercesine yana doğru uzanmaktayken, diğeri göğüs hizasında yer almaktadır. Üzerinde turuncu kaftan bulunan yeşil kanatlı Mikail figürünün uzun kuşağı da iki yana doğru kıvrımlar yaparak sarkmaktadır. Diğer minyatürde yer alan Mikail tasviri ise eserin bilinen en erken tarihli minyatürlü nüshasına ait olması bakımından önem arz etmektedir (Resim 16). Buradaki tasvirde de açıkta kalan el ve kollarını yana doğru işaret edercesine uzatan Mikail figürü, iki yeşil kanada ve dökümlü, bol bir kaftana sahip insan görünümündedir. Başı geriye, vücudu öne meyilli olarak ayakta duran Mikail çıplak ayaklıdır. Mikail'in sarı ile örtülü başını, bu döneme ait minyatürlerde insan figürlerinin baş çevresinde sıklıkla rastlanan altın yıldızlı hale kuşatmaktadır. Halenin etrafının ise yine dönemin tezhip ve minyatür sanatında sık kullanılan münhani motiflerle hareketlendirildiği görülmektedir.

Resim 15. Melek Mikail tasviri

Resim 16. Mikail tasviri, AMĜM, 1280, M n h Staatsbibliothek, MSS cod. arab. 464, 33b

(<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=70,71>)

Eserin 42b sayfasının devamında Melek 'l-Mevt olarak da adlandırılan Azrail'den ruhları bedenlerden ayırıcı melek olarak bahsedildikten sonra Kâ'b el-Ahbâr'dan yapılan rivayette dünya g ğ nde bulunan Azrail'in ayaklarının arzin iki ucu arasında, yüzünün Levh-i Mahfuz'un karşısında bulunduğu, ölenlerin adedince yardımcılara sahip oluğu ve rızkı tamamlanmadan mahlukun ruhunu kabzetmediği belirtilmektedir. Metnin devamında Azrail ile Hz. Süleyman arasında geçen hadiseye değinilmekteyken, tasvirle doğrudan ya da dolaylı ilişki içeren başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. 43a sayfasında Azrail'in tasvirine yer verilmektedir (Resim 17). Can almaya vekil bulunan Azrail aleyhisselam rahmet ve gazap meleklerinden nice yüz bin orduya sahiptir. Őekil ve büyüklükte, kanatlarının çokluğundan Mikail gibidir (Erzurumlu, 2013: 31). Eserde yer alan Azrail tasviri Cebrail ile benzer Şekilde ayakta, iki kanatlı, uzun kuŐaklı ve çıplak ayaklı insan biçiminde resmedilmiŐken, farklı olarak siyah Őalvar ve kırmızı gömlekten ibaret giysiye sahip olup, başını ta yerine yapraklarla oluŐturulmuŐ bir baŐlık örtmektedir. Hafif sola dönük biçimde yürür vaziyetteki Azrail figürü sağ elini yana doğru açmıŐken, sol eliyle belinden sarkan altın yaldızlı kuşağı tutmaktadır. Diğer  rnekteki Azrail figürü de en erken tarihli nüshaya ait olup, buradaki Mikail figürüyle benzer Şekilde iki uzun kanada, dökümlü elbiseye, çıplak ayaklara ve baş çevresini kuŐatan altın yaldızlı dairesel formdaki haleye sahiptir (Resim 18). Aynı Şekilde açıktaki el ve kollarını işaret edercesine yana doğru uzatan Azrail figürünün başında beyaz bir sarık bulunmaktadır.

Resim 17. Melek Azrail tasviri

Resim 18. Azrail tasviri, AMĞM, 1280, Münih Staatsbibliothek, MSS cod. arab. 464, 34a

(<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=72,73>)

Eserin 44a sayfasında “Semâvât’ın Melekleri” başlığı yer almaktadır. Bu bölümde Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayetle, bu meleklerin kıyamete değin sürekli olarak otururken, ayakta dururken, rükûda ya da secdede tesbih ve tehlille meşgul olacakları bildirilmektedir. İbn-i Abbas'tan yapılan rivayette ise birinci göğün meleklerinin öküz sûretinde olduğu ve bunların reislerinin İsmail olarak adlandırıldığı, ikinci göğün meleklerinin kartal sûretinde olduğu ve reislerinin Mebhail olarak adlandırıldığı, üçüncü göğün meleklerinin kartal sûretinde olduğu ve reislerinin Salsail olarak adlandırıldığı, beşinci göğün meleklerinin hûri

(hûr-i ayn) sûretinde olduğu ve reislerinin Semhail olarak adlandırıldığı, yedinci göğün meleklerinin insan (Benî Âdem) sûretinde olduğu ve reislerinin Rakyâil? olarak adlandırıldığı bildirilmekte, dördüncü ve altıncı göğün melekleri zikredilmeyerek hemen akabinde bir tasvire yer verilmektedir. Ancak buradaki tasvirin Hamele-i Arş (Arşı Taşıyanlar) melekleri ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Zira bu bölümde beş melek ismi sayılmakta ve sûretleri iki farklı kartal, öküz, hûri ve insan olarak belirtilmektedir. Tasvirde ise Hamele-i Arş isimli melek topluluğunda olduğu gibi kartal, öküz, aslan ve insan başlı melekler bulunmaktadır. 44b sayfasında bu meleklerin tasviri yer almaktadır (Resim 19). Dolayısıyla metinde bahsi geçen melekler, kaynaklarda yedi kat göğün bekçileri olarak zikredilen ve aynı eserin farklı nüshalarında da iki insan, bir hûri, bir öküz, bir at ve iki farklı kartal¹⁰ görünümündeki bekçi melekler olarak bildirilen melek grubundan hem eksik şekilde bahsedilmiş hem de Hamele-i Arş grubundaki melekler metinle ilgili olarak resmedilmiştir. Bazı ayetlerde¹¹ kendilerine işaret edildiği üzere arşı taşıyan ya da onun çevresinde bulunan melekler, ulûhiyyet makamına yakın (mukarrebîn) meleklerle dahil edilmektedir (Özervanlı, 2004: 40). Allah'ın kudretiyle yeşil cevherin yüksek özünden yaratılan ve etrafı kırmızı yakuttan olan arş-ı âzam göklerin üstünde Rahman'ın arşı ve meleklerin kiblesi kılınmıştır. Arş-ı âzam su üzerinde, su rüzgâr üzerindeyken Hak Teâlâ dört büyük melek yaratmış olup halen arşı taşıyanlar onlardır. Arşın taşıyıcılarının her birinin dört yüzü vardır ki bir yüz insan sûretinde, bir yüz aslan sûretinde, bir yüz öküz sûretinde ve bir yüz de kartal sûretinde tasvir olunmuştur. Her bir yüz, yeryüzünde kendi benzeri olan yaratıklar için Allah'tan rızık istemektedir. Her birinin dört yöne yayılmış dört kanadı bulunan arşın taşıyıcıları daima ayakta durup arş-ı âzamı boyunları üzerinde yüklenmişlerdir (Erzurumlu, 2013: 29). Eserde yer alan minyatürde iç içe geçmiş, farklı renkteki yedi halka şeklinde resmedilen arş, bir tarafından dört farklı sûretteki meleğin kolları arasında taşınmaktadır. Bu meleklerden üst kısımdakiler kartal ve öküz, alt kısımdakiler aslan ve insan sûretinde olup, farklı renkte kanat ve uzun giysilere sahiptir. Daha geç tarihli diğer minyatürde ise eserde bir kısmından bahsedildiği şekilde, yedi kat göğün bekçi melekleri olan iki insan, bir hûri, bir öküz, bir at ve iki farklı kartal suretindeki melekler resmedilmektedir (Resim 20). Rengarenk giysi ve kanatlara sahip melekler birbirleriyle konuşur vaziyettedir.

Resim 19. *Semâvât (Hamele-i Arş) meleklerinin tasviri*

10 Erzurumlu İbrahim Hakkı iki kartal yerine, bir kartal ve bir deve olarak ifade etmektedir bkz. *Marifetname*, s. 38.

11 Zümer 39/75, Mü'min 40/7, Hâkka 69/17.

Resim 20. *Semâvâtta*ki bekçi meleklerin tasviri, AMĞM, 1545, Dublin Chester Beatty Library Ms. Per. 212, fol. 71b (Rührdanz, “Between Astrology and Anatomy”, s. 61)

Eserin 45a sayfasında “Kirâmen Kâtibîn” isimli iyilik ve kötülükleri yazıcı ve koruyucu melekler hakkında kısa bilgiye ve tasvirlerine yer verilerek (Resim 21) sonrasında Hârût ile Mârût isimli meleklerden, onların isyanlarından ve azaba uğratılışlarından bahsedilmektedir. Eser metninde bir rivayete göre Kirâmen Kâtibîn isimli bu iki melekten birinin sağ diğerinin sol taraftan insanoğluna vekil kılındığı belirtilmekteyken, bir başka rivayete göre sayılarının dört olduğu ve ikisinin gündüz diğer ikisinin de gece görev aldıkları bildirilmektedir. “Hafaza/koruyucu” melekler olarak da bilinen Kirâmen Kâtibîn insanların hizmetine vekil olup, gece gündüz onları koruyup amellerini yazmaktadır (Erzurumlu, 2013: 31). Yazıcı melekler Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetlerde¹² çoğul şekilde zikredilmektesyken, yalnızca Kâf sûresinin 17. âyetinde ikil ifadeyle anılmaktadır. Müfessirler bu ayetten hareketle bunların sayısının iki olduğunu, diğer ayetlerde bütün insanların yazıcı meleklerine işaret edildiğini belirtmişlerdir (Üzüm, 2002: 59, 60). Eserde yer alan Kirâmen Kâtibîn minyatüründe, karşılıklı olarak dizleri üzerinde oturur pozisyondaki iki meleğin elleri arasında tuttukları uzun beyaz kağıtlara yazı yazarken resmedildiği görülmektedir. İki meleğin ortasına yerleştirilen kırmızı hokka dikkat çekmektedir. Siyah saçları, başları üzerinde düğümlenerek toplanmış melek figürlerinden sağdaki mor elbise ve iki yeşil kanada sahipken, sol taraftaki sarı kanatlı ve koyu yeşil giysilidir. Diğer minyatür örneğinde de benzer şekilde karşılıklı ve diz dize resmedilen kanatlı iki melek, ellerindeki kağıtlara yazı yazar pozisyondadır (Resim 22). Farklı olarak beyaz sarıklı başları altın yaldızlı haleyle çevrelenen bu meleklerin çıplak ayakları da belirgindir.

12 İnfitâr 82/11, Zuhuruf 43/80.

Resim 21. Kirâmen Kâtibîn isimli meleklerin tasviri

Resim 22. Kirâmen Kâtibîn tasviri, AMGM, 1280, Münih Staatsbibliothek, MSS cod. arab. 464, 34a

(<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=76,77>)

Eserin 45b sayfasında ise Hârût ile Mârût'un tasvirleri yer almaktadır (Resim 23). Eser metninde bu iki meleğin Babil'de azaba tabi tutuldukları bildirilmekte ve İbn-i Ömer'den yapılan rivayetle meleklerin insanoğlunu isyanları sebebiyle eleştirmesi üzerine, Allah'ın kendilerine insanlarla aynı özelliklere sahip olsalardı meleklerin de isyan edeceğini belirttiği bilgisi yer almaktadır. Metnin devamında kendilerini denemek üzere Allah'ın meleklerden, içlerinden bazılarını seçmelerini istemesi üzerine onların Hârût ve Mârût'u seçtikleri belirtilmektedir. Sonrasında insanoğlunun şehvetiyle kuşatılan bu iki melek yeryüzüne gönderilip isyan edince dünya ve ahiret azabından birini seçmeleri kendilerinden istenmiş ve onların da dünya azabını seçmeleri üzerine Babil kuyusunda kıyamet gününe dek asılı bırakılmışlardır. Yeryüzüne gönderildikten sonra işledikleri günah sebebiyle Babil Kuyusu'na baş aşağı asılarak kıyamete dek beklemek üzere cezalandırılmış iki melek olan Hârût ve Mârût'un hikayesi İslamiyet öncesi inançlara dayanmaktadır. Rivayetlere göre melekler Hz. Âdem'in günahının, şehvetinin esiri olmasından kaynaklandığı ve kendilerinin ise günahsız oluşları nedeniyle insanlardan daha fazla sevap aldıkları söylenince melekler insanları günah işledikleri için eleştirip kınamışlardır. Bunun üzerine Allah tarafından "Size de şehvet yetisi vermiş olsaydım siz de günah işlerdiniz. İsterseniz içinizden en güvendiğiniz, en dindar birkaç temsilciyi seçin, onları yeryüzüne gönderip deneyelim" buyrulunca Hârût ve Mârût seçilerek gön-

derilmiştir (Yıldırım, 2008: 356, 357). Zühre adında çok güzel bir kadınla karşılaşan melekler ona sahip olmak isteyince, kadın Allah'a ortak koşmaları şartıyla tekliflerini kabul eder. Meleklerin bunu reddetmesi üzerine kadın bir çocuğu öldürmelerini ister. Melekler bunu da kabul etmeyince kadın meleklerle bu kez içki içmelerini şart koşar. Melekler içkiyi içip sarhoş olunca kadınla zina edip çocuğu öldürürler. Bunun üzerine meleklerden dünya ve ahiret azabından birini seçmeleri istenince dünya azabını seçerler. Kur'an-ı Kerim'de ise Hârût ve Mârût ile ilgili ayette¹³ yalnızca onların Babil'de buldukları ve günah olduğu konusunda uyarıda bulunarak insanlara sihir öğrettikleri bilgisi yer almaktadır (Demirci, 1997: 263). Melekler günah işlemeyen, sihir öğretmeyen varlıklar olarak düşünülendiğinden, Hârût ile Mârût'un melek olmadığını, Babil şehrinde sihirle meşgul olan, halk arasında yaşayıp insanlara sihir öğreten fena huylu kimselerden olduklarını belirten alimler de bulunmaktadır (Demirî, 2018: 278). Eserdeki Hârût ve Mârût tasvirinde, kapkaranlık kuyu içerisinde ayaklarından bağlı olarak baş aşağı sarkıtılan iki insan figürü yer almaktadır. Eserin diğer melek tasvirlerinden farklı olarak buradaki figürler kanatsız biçimde resmedilmiştir. Bel ve dizleri arasını örten beyaz giysinin dışında bedenleri çıplak vaziyetteki figürlerin elleri arkadan bağlanmış izlenimi uyandırmaktadır. Konuya ilişkin daha geç tarihli diğer minyatür örneğinde de süngerimsi kayalıklarla kuşatılmış, karanlık bir kuyu içerisindeki iki figür ayaklarından bağlı biçimde baş aşağı sarkıtılmış vaziyettedir (Resim 24). Buradaki figürler profilden resmedildiği için ellerinin de bağlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Benzer şekilde yalnızca bel ve dizleri arası giyimli olan figürlere, farklı olarak kuyunun başında bekleyen iki izleyici kadın figürünün eşlik ettiği görülmektedir.

Resim 23. *Hârût ve Mârût isimli meleklerin tasviri*

13 Bakara 2/102.

Resim 24. *Hârût ve Mârût tasviri, AMĞM, 1580, St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies, D 370*

(Moor, Rezvan, "Al- Qazwîni's Ajâ'ib Al-Makhlûqât...", s. 41)

Sonuç

Bu çalışma kapsamında incelenen gezegen ve melek tasvirleri ile bunlarla mukayese amacıyla çalışmaya dahil edilen Kazvîni'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin farklı dönemlere ait çeşitli nüshalarından minyatür örnekleri göz önünde bulundurulduğunda konuya ilişkin geleneksel bir oluşuma şahit olunmaktadır. Eserin bilinen en erken nüshası durumundaki 1280 tarihli nüshada yer alan tasvirlerden başlayarak, 19. yüzyıla kadar takip edilebilen minyatür örneklerinde gezegen ve meleklerin yakın benzerlikler ihtiva eden ayrıntılarla görselleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma kapsamına alınan en geç tarihli (1701) minyatürde de karşılaşıldığı üzere, bilhassa gezegen tasvirlerinde eserde bahsi geçen astronomik mahiyetteki gezegen tanımlamalarından farklı olarak söz konusu gezegenlerle özdeşleştirilen birtakım mizaç özelliklerinin sûretlere yansıtıldığı ve bu şekilde gezegenleri kişileştirme usulüyle tasvirlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin Zühre'yi diğer gezegenlerden farklı olarak kadın sûretinde ve bir müzik aleti çalarken ya da Zuhâl'i siyahî bir yaşlı sûretinde resmeden gelenek yüzyıllarca korunmuştur. Bu noktada burç ve takım yıldızların tasvir geleneğinden farklı bir durum mevcuttur. Zira İslam literatüründe astronomi alanındaki bilinen en erken tarihli minyatürlü eser *Kitâbu Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite*'den itibaren izlenebildiği kadarıyla, burç ve takım yıldızların resmedilmesinde astronomik açıdan bunları oluşturan yıldız kümeleri doğrudan etkiliyken, gezegen tasvirlerinde ise gezegenlerin etkisiyle insan tabiatında gözlenen değişimler önem kazanmaktadır. Melek tasvirlerinde ise dört büyük melek arasındaki ve bu çalışmada tasvirleri sunulan Cebail, Mikail ve Azrail'in, genellikle doğrudan kendi vasıflarından bağımsız biçimde kanatlı insan sûretinde ve çeşitli pozisyonlardaki figürlerle temsil edilmesine rastlanmaktadır. Kirâmen Kâtibîn, Hamele-i Arş ya da Semâvât melekleri tasvirlerinde ise figürler kanatlı oluşlarının yanı sıra doğrudan bu meleklerle atfedilen bazı özellikler eşliğinde resmedilmektedir. Kimi zaman ayakta, kimi zaman otururken ya da yürüyüş halinde, farklı yüz ifadeleri ve beden diliyle resmedilen melek figürlerinde dönemsel olarak kıyafet ve renk tercihleri değişmekle beraber kanatlı insan biçimindeki genel görünüm Hârût ve Mârût örneği haricinde aynı kalmaktadır. Bu iki meleğin kanatsız resmedilişlerinde, günahkârlıkları sebebiyle azaba dûçar kılınmaları ve yine aynı

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172 No'lu Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât Nüshasındaki
Gezen ve Melek Tasvirleri

sebepten bazı alimlerce melek kategorisinde değerlendirilmemeleri ya da meleklik vasfını yitirmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Başları büyük ölçüde taç, sarık ya da yapraklarla örtülü olan melek figürlerinde, dönemin resim geleneğine uygun olarak halelerle kuşatılmış ya da Kirâmen Kâtibîn örneğinde olduğu gibi saçları tepede düğümlenmiş örneklerle de karşılaşılmaktadır. Gerek gezegen gerekse melek tasvirlerindeki oluşumun, kökleri Antik döneme hatta çok daha öncesine kadar dayandırılabilen ikonografik geleneği takip ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Abaza, Imane (2018). "Color Symbolism in Islamic Book Painting". *Master's Thesis*, The American University in Cairo School of Humanities and Social Sciences.
- Ahmedî (2013). *İskendernâme*. Çev. Furkan Öztürk, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- And, Metin (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Badiee, Julie (1984). "The Sarre Qazwîni: An Early Aq Qoyunlu Manuscript?". *Ars Orientalis*, (14), 97-113.
- Başkan, Gülhan (2007). "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûri Çevirisi Acâibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi". *Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayladı, Derman (2002). *Tanrıların Öyküsü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Berlekamp, Persis (2011). *Wonder, Image, & Cosmos in Medieval Islam*. New Haven: Yale University Press.
- Birûnî (1934). *Kitabü't-Tefhim li Evâil Sina'atü't-Tencîm*. Çev. R. R. Wright, London.
- Carboni, Stefano (2015). *The Wonders of Creation and the Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Demirci, Kürşat (1997). "Hârût ve Mârût". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (16), 263.
- Demirî, Kemaleddin (2018). *Hayâtül Hayevân Havas ve Esrarı*. Çev. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- Erzurumlu İ. Hakkı (2013). *Marifetname*. Sad. Durali Yılmaz, İstanbul: Merve Yayınları.
- Farhad, Massumeh ve Serpil Bağcı (2009). *Falnama The Book of Omens*. USA: Smithsonian Institution.
- Göl, Osman (2008). "Ali bin Abdurrahman 'Acâibü'l-Mahlûkât (1.-35. Varak)", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayashi, Norihito (2017). "Scientific or Narrative? Tradition of Illustration of the al-Qazwini's Ajaib al-Makhlûqat in the Late 15th Century Persian Manuscripts". *Advanced Science Letters*, (23/5), 4701-4704.
- Kundak, A. Nihat (2011). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Minyatüründe Yıldızlar ve Burçlar: Tercüme-i 'İkdü'l-Cümân Fî Târîh-i Ehli'z-Zamân Nüshalarının Tasvirleri". *Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kut, Günay (1988). "Acâibü'l-Mahlûkât". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1), 315.
- Milstein, Rachel, Karin Rührdanz ve Barbara Schmitz (1999). *Stories of the Prophets Illustrated Manuscripts of Qisas al-Anbiyâ*. U.S.A: Mazda Publishers.
- Moor, Bilha ve E. A. Rezvan (2002). "Al- Qazwîni's Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Gharâ'ib Al-Mawjûdât: Manuscript D 370". *Manuscripta Orientalia*, (8/4), 38-68.
- Nizamî (2013). *Heft Peyker*. Çev. Mehmed Emin Yümni, Haz. Aytekin Ayyıldız, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Özcan, Şehnaz B. (2009). "Tezhip Sanatında İhtişamlı Bir Dönem: Timur Devri Herat Üslubu". *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ed. A. Rıza Özcan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Özervarlı, M. Sait (2004). "Melek". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (29), 40.
- Rührdanz, Karin (2003). "Illustrated Persian Ajâ'ib Al-Makhlûqât Manuscripts and Their Function in Early Modern Times". *Society and Culture in the Early Modern Middle East Studies on Iran in the Safavid Period*. Ed. Andrew J. Newman, Leiden: Brill.
- Rührdanz, Karin (2012). "Between Astrology and Anatomy". *Ars Orientalis*, (42), 56-66.
- Sarıkaya, Bekir (2019). *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât*. Ed. Günay Kut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Şentürk, Ahmet A. (1994), "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (90), 131-179.
- Tanıncı, Zeren (1981). "Astrological Illustrations In Islamic Manuscripts". 1. *Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*. (1), İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 71-90.
- Turan, Hayrunnisa (2015). "Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ'sında Yer Alan Minyatürler". *Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Hayrunnisa (2017). "Şîr ü Hûrşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10/51), 445-475.
- Turan, Hayrunnisa ve Elif Arslanoğlu (2020). *İslam Resim Sanatında Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ Tasvirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Tûsî, (2012). *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* (İnceleme-Tıpkıbasım). Haz. Günay Kut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Üzüm, İlyas (2002). "Kirâmen Kâtibîn". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (26), 59: 60.
- Yavuz, Yusuf Ş. ve Zeki Ünal (1993). "Cebraîl". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (7), 204.
- Yıldırım, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=70,71> (23.10.2021)
- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=72,73> (23.10.2021)
- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=76,77> (23.10.2021)

Ekler.

Ek 1.

Tablo 1: *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172 no'lu Acâbü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât nüshasının süfliyyât bölümünde yer alan tasvir listesi*

Sıra no	Tasvirin Konusu	Varak no
1	Bahr-ı Sîn'deki Râyic? Adası'nda yaşayan geyik	70a
2	Bahr-ı Sîn'deki Râyic? Adası'nda yaşayan beyaz siyah tenli beyaz göğüslü yaratık	70b
3	Bahr-ı Sîn'deki Rah Adalarının kadın padişahını Musa ibnü'l-Mübarek'in ziyareti	71a
4	Bahr-ı Sîn'deki Binâ Adası'nın siyah tenli kavminden bir kişi	71b
5	Bahr-ı Hind'deki Bertas? Adası kavminden bir kişi	74a
6	Bahr-ı Hind'deki Kasr Adası kavminden bir kişi	75a
7	Bahr-ı Hind'deki Tinnîn Adası'nda yaşayan ejderha	75b
8	Bahr-ı Hind'de yaşayan bir balık	76b
9	Bahr-ı Fâris'teki bir adada yaşayan devasa kuşun ayaklarına tutunarak uçan adam	80a
10	Bahr-ı Râyic?'deki adalardan birinde iki kuşu kovalayan adam	82b
11	Bahr-ı Râyic?'deki Segsâr Adası'nda yaşayan köpek başlı insan	83a
12	Segsâr Adası'ndaki bir insanın boynuna bacaklarını dolayan duval-pâ	83b
13	Mecmau'l-Bahreyn'deki minare üzerinde duran kişi	85a
14	Bahr-ı Mağrip'teki ahtapota benzeyen balık	85b
15	Bahr-ı Cezer?'deki bakaru'l-mâ (su öküzü)	88b
16	Tinnîn (ejderha)	89b
17	Delfîn (yunus balığı)	90b
18	Balık benzeri su yaratığı	94b
19	Feresü'l-mâ (su atı)	95a
20	Kelbü'l-mâ (su köpeği)	96a
21	Yedi iklim kuşağını gösteren daire	98a
22	Ferhad'ın Bisütun Dağı'nda Hüsrev ve Şirin'in resmini yapması	101b
23	Bisütun Dağı'ndaki Kısra'nın atı Şebdiz üzerindeki sûreti	213b
24	Yataktaki kadın ve erkek ile yanlarında oturan iki adam	219a
25	Bağdad'da Halife Mansur'un sarayının kubbesi üzerindeki eli mızraklı süvari ile ona bakan kişi	230b
26	Hz. Nuh'un gemisi	232a
27	Sâki'nin sandığı üzerinde sancak taşıyan süvari ile karşısında adalet kadehi tutan sâki	232b
28	İki şamdan arasında yer alan havuzun ortasındaki çarkta duran kişi	234a
29	Şarkıcı kadın ve mûsikî aletleri	234b
30	Sağ elinde balık sol elinde güvercin tutan ve ayakları altında kertenkele bulunan adam (Zuhal'in tılsımla ilgili işleri)	261a
31	Akbaba üzerinde oturan adam (Müşter'in tılsımla ilgili işleri)	261b
32	Yan yana çıplak kadın ve adam (Merih'in tılsımla ilgili işleri)	261b

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4172 No'lu Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât Nüshasındaki
Gezen ve Melek Tasvirleri

33	Sağ elinde kalkan sol elinde mızrak tutan ve ayakları altında yılan bulunan adam (Şems'in tılsımla ilgili işleri)	262a
34	Çıplak kadın ile yanında kılıç tutan miğferli adam (Merih) ve bir çocuk (Zühre'nin tılsımla ilgili işleri)	262b
35	Sol elinde testi sağ elinde bir başka nesne tutan horoz başlıklı ve kanatlı kişi (Utari'd'in tılsımla ilgili işleri)	262b
36	Sağ elinde kamçı tutan ve ayakları altında iki öküz bulunan kadın (Kamer'in tılsımla ilgili işleri)	263a
37	Bir tür tavus kuşu	264a
38	Göbekten yukarısı insan aşağısı at şeklinde çıplak cin	271a
39	Siyah tenli, uzun saçlı kadın sûretinde cin	271b
40	Başı ve üreme organı öküz başı şeklindeki dev	271b
41	Deve kuşuna binmiş dev	272a
42	Neşnas devi	272a
43	Çeşme önünde oturan adam	272b
44	Bağl (Katrır)	274b
45	Hımar (Eşek)	275a
46	Hımarü'l-Vahş (Yaban eşeği)	276a
47	Bakar (Sığır)	278a
48	Bakarü'l-Vahş (Antilop)	279b
49	Câmûs (Manda)	280a
50	Zerâfe (Zürafa)	280b
51	Kebş (Koç)	281a
52	Me'z (Keçi)	281b
53	Âhû (Ceylan)	282b
54	Eyyil (Geyik)	283a
55	İbn-i Âvî (Çakal)	284a
56	İbnu Irs (Gelincik)	284b
57	Erneb (Tavşan)	285a
58	Esed (Aslan)	286a
59	Bebr (Kaplan)	287a
60	Sa'leb (Tilki)	287b
61	Harîş (Tek boynuz)	288b
62	Hinzır (Domuz)	288b
63	Haras (Ayı)	290a
64	Dele (Sansar)	290b
65	Zi'b (Kurt)	290b
66	Sinnevrü'l-Berr (Çöl Kedisi)	292b
67	Serâyış	292b
68	Tek boynuz	293a
69	Dab' (Sirtlan)	293a
70	Anak (Kara kulak)	294a

71	Fehd (Pars)	294b
72	Kırd (Maymun)	296a
73	Gergedan	297a
74	Seg (Köpek)	298b
75	Nemir (Leopar)	299b
76	Bukalemun	300b
77	Ebu Merven? kuşu	300b
78	Doğan	301b
79	Bâz (Şahin)	302a
80	Tûtî (Papağan)	302a
81	Hezardestan (Bülbül)	302b
82	Bûm (Baykuş)	303a
83	Tedrûc (Sülün)	303b
84	Dâye-i Ef'a (Yılan bakıcısı kuş)	304a
85	Hubârî (Toy kuşu)	304a
86	Hıd'e (Çaylak)	304b
87	Huttaf (Kırlangıç)	306a
88	Dürrâc (Keklik)	307a
89	Rahme (Akbabaya benzeyen bir kuş)	309a
90	Zağ (Karga)	309a
91	Zürzûr (Sığırcık kuşu)	309b
92	Zümmec (Av kuşu)	310a
93	Tîhûc (Çil kuşu)	312a
94	Genceşk (Serçe)	312a
95	Ğırnîk (Turna)	314a
96	Kebk (Keklik)	315a
97	Kürkî (Turna)	316a
98	Laklak (Leylek)	316b
99	Nesr (Kartal)	317a
100	Eşter (Kızıl Akbaba)	317b
101	Hüdhüd	318b

